

УДК: 376-056.263 (091) (477.64-25) «19/20»

Володимир Шевченко
Volodymyr Shevchenko

ЖИТТЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ПОЛЬСЬКОГО ДВОРЯНИНА ФЕЛІКСА ФРАНЦОВИЧА МОВЧАНОВСЬКОГО (КІНЕЦЬ XIX – ПОЧАТОК XX СТОЛІТТЯ)

LIFE AND WORK OF POLISH NOBLEMAN FELIX FRANTSOVYCH MOVCHANOVSKYI (LATE XIX - EARLY XX CENTURY)

У статті автор висвітлює життя та діяльність польського дворянина Фелікса Францовича Мовчановського. Автор охарактеризовує постать, розкриває роль та його внесок у розвиток Олександрівська (сьогодні Запоріжжя). Автор зазначає, що весь свій талант організатора та нескінченну енергію він використав на розвиток цього невеликого повітового містечка.

Ключові слова: Мовчановський, Олександрівськ, Запоріжжя, школа-хутір для глухонімих, діти з порушеннями слуху.

У розвитку незалежної України на перше місце вийшли проблеми загальнодержавного масштабу. Це відбулося в усіх сферах життя країни, в тому числі й педагогіці. Наразі формуємо свою власну історію. Відтак, закономірно зростає інтерес до вітчизняної історії, адже це той фундамент, на який опирається і без якого не може існувати суспільство. Саме дослідження в галузі історії становлять найбільшу цінність.

Суть історії полягає в тому, щоб пам'ятати події, факти, дати та персоналії. Народна мудрість свідчить: «Хто не знає своєї історії, той не гідний кращого майбутнього». Вітчизняна сурдопедагогіка, яка налічує понад 210 років свого існування, теж має історію і багата на події та персоналії. За цей час в ній з'явилось багато славних імен, серед яких М. В. Ветухов, А. А. Мальцев, Н. К. Патканова, І. О. Соколянський, М. М. Яворський та ін. Їх внесок у розвиток вітчизняної сурдопедагогіки важко переоцінити. Проте, є ще імена, які залишаються «поза кадром», та вони не менш вагомі.

Історичними науковими дослідженнями в галузі сурдопедагогіки займалися багато вчених, серед них А. Г. Басова, О. І. Дьячков, Т. В. Єжова, О. М. Таранченко, М. Д. Ярмаченко та ін. Проте персоналія, про яку піде мова у статті, не була об'єктом їх дослідження.

У травні цього року виповнюється 165 років від дня народження видатної людини, колишнього міського голови Олександрівська (сьогодні Запоріжжя) Фелікса Францовича Мовчановського. Його ім'я найбільш відоме у зв'язку із заснуванням Олександрівського училища-хутора для глухонімих (офіційна назва – «Маріїнське училище-хутір Катеринославського губернського відділу опікунства Імператриці Марії Федорівни про глухонімих»), унікального, найбільшого та найефективнішого закладу в Російській імперії, який уперше виник у вітчизняній та світовій педагогічній практиці, аналога якому не було і не має. Проте не лише цим прославився Ф. Ф. Мовчановський.

Спробуємо всебічно поглянути на багатогранну постать Фелікса Мовчановського. У його долі все незвичне – ім'я та прізвище, соціальне походження, посади, які він обіймав у дореволюційному Олександрівську, різноманітна громадська, благодійна та культурно-просвітницька діяльність, життєвий шлях під час Першої світової війни та після революції і, навіть, смерть.

Проаналізувавши документи та матеріали, можемо констатувати, що наші знання про цю людину не завжди достовірні та відповідають історичній дійсності. На те було багато причин:

ідеологічні настанови того часу, тендеційність авторів, цензурні міркування тощо. Водночас, об'єктивне їх висвітлення може пролити світло на життя та діяльність цієї постаті.

Прослідкувати життя та діяльність Фелікса Мовчановського можемо не лише за допомогою його посад, звань і нагород, а й за реальними справами та вчинками, які він робив, перебуваючи гласним (тобто депутатом) і міським головою. Цю посаду він обіймав упродовж кількох термінів, з кінця 1901 по 1911 та з 1916 по 1917 рік. На той час жодне питання, яке б стосувалося життя, діяльності та розвитку міста, не залишалося без уваги міської Думи та Управи і не вирішувалося без їх згоди.

Дослідження свідчать, що Фелікс Францович Мовчановський, заможний, інтелігентний комерсант, без сумнівів був самою яскравою особистістю Олександрівська в останній чверті XIX – початку XX ст. Він міг зробити чудову кар'єру в масштабах Російської імперії, а можливо і за її межами. Але свій талант організатора та нескінченну енергію поклав на розвиток невеликого повітового містечка в різних галузях – промисловості, торгівлі, містобудуванні, освіті, медицині тощо.

Фелікс Мовчановський проживав з родиною в Харкові, а в середині 1870-х років він переїздить до Олександрівська. До олександрівський період його життя майже невідомий. Відомо лише про те, що він спадковий дворянин польського походження із Сувальської губернії (на сьогодні м. Суwalkи – територія Польщі) та отримав домашню освіту за програмою класичної гімназії. За віросповіданням був римо-католиком.

У списках гласних Олександрівського повітового земства прізвище «Мовчановський» уперше зустрічається 1875 р., а 1880 р. – у списках гласних Олександрівської міської Думи. На цей час Фелікс Францович Мовчановський уже був досить відомою людиною в Олександрівську. 1875 року він заснував у місті власне комерційне підприємство «Паровий лісопильний завод та лісна торгівля Ф. Ф. Мовчановського», а також з цього року володів лісовою пристанню. Мовчановському було лише 23 роки... За нетривалий час він зміг накопичити суттєвий капітал, ставши одним із самих заможних людей краю. Так, 1899 р. річне виробництво лісопильного заводу складало 200 000 крб. Здавалося б, навіщо такій людині, успішному комерсанту, така справа як громадська діяльність? Але життєва позиція Фелікса Мовчановського була іншою [3, с. 60].

Він був людиною надзвичайного розуму і невтомної праці, а одночасно обдарований педагог, історик, етнограф, краєзнавець, просвітитель та громадський діяч. Йому були притаманні добродійність і милосердя. На це він витрачав не лише особистий час, але і власні кошти. Без перебільшення можна стверджувати, що громадська діяльність була справою всього його життя.

За час перебування Ф. Мовчановського на посаді міського голови і місті були заможнені бруківкою центральні вулиці, перероблений та розширений водогін, побудована міська електростанція, значно розширилася мережа навчальних закладів [4, с. 3]. Окрім цього, було зроблено ще багато справ на благо мешканців Олександрівська.

Документи свідчать, що на посаді гласного та голови міської Думи Ф. Ф. Мовчановський у різні роки перебував:

- з 1882 р. – директором Олександрівського відділу Опікунства при в'язниці;
- з 1895 р. – почесним членом повітового Опікунства дитячих притулків;
- з 1898 р. – членом міської санітарної комісії;
- з 1899 р. – членом та головою постійної ревізійної комісії;
- з 1899 р. – членом комісії з народної освіти;
- з 1899 р. – членом будівельної комісії з побудови приміщення жіночої гімназії;
- з 1899 р. – членом підготовчої водогінної комісії;
- з 1900 р. – членом Комісії з побудови в Олександрівську середнього механіко-технічного училища з ремісничим відділенням;
- з 1900 р. – членом міської розкладочної комісії;

- з 1900 р. – членом від міста в Повітову оцінювальну комісію;
- з 1900 р. – членом опікунської ради Олександрівської міської жіночої гімназії;
- з 1901 р. – членом міської трамвайної комісії;
- з 1901 р. – членом Опікунської ради торгової школи імені Статс-секретаря графа С. Ю. Вітте;
- з 1901 р. – членом-представником від міського Управління в Опікунство при Олександрівському середньому 7-ми класному механіко-технічному училищі з нижчою при ньому ремісничою школою;
- з 1902 р. – головою Сирітського суду;
- з 1902 р. – головою Опікунської ради Олександрівської торгової школи;
- з 1902 р. – уповноваженим від Опікунства Імператриці Марії Федорівни про глухонімих по Катеринославській губернії;
- з 1903 р. – товаришем (заступником) голови Ради Олександрівського відділу Опікунства Імператриці Марії Федорівни про глухонімих;
- з 1903 р. – дійсним членом Опікунства про глухонімих;
- з 1904 р. – головою місцевого Комітету Російського Товариства Червоного Хреста;
- з 1904 р. – уповноваженим Опікунства Імператриці Марії Федорівни про глухонімих по Таврійській губернії;
- з 1905 р. – головою Опікунської ради Олександрівської торгової школи імені Статс-секретаря графа С. Ю. Вітте;
- з 1905 р. – головою Опікунської ради Олександрівської міської жіночої гімназії;
- з 1907 р. – кандидатом в члени місцевої повітової Оцінювальної комісії;
- з 1907 р. – членом Опікунської ради міських училищ;
- з 1909 р. – почесним членом Олександрівського відділу Товариства судноплавства;
- головою Опікунства жіночої народної школи;
- почесним членом Товариства взаємодопомоги малозабезпеченим ученицям жіночої гімназії;
- почесним членом Товариства взаємодопомоги учням технічного училища;
- пожиттєвим членом благодійного товариства «Покровське Братство» (Братство в ім'я Покрова Пресвятої Богородиці);
- членом Комітету Опікунства про народну тверезість;
- членом Олександрівської повітової Училищної ради;
- членом Повітової Податкової присутності;
- членом Санітарної ради;
- кандидатом в директори Міського громадського банку.

Як представник міста, Ф. Ф. Мовчановський також брав участь у комісіях з питань про експлуатацію дніпровських порогів та про напрямок ІІ Катерининської залізниці [1, Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://dlib.rsl.ru/viewer/01004160348#?page=26>].

Переконані, що Фелікс Мовчановський заслужив репутацію ініціативної ділової людини, яка вмiла відстояти свою позицію.

Вінцем освітньої діяльності міського голови Ф. Ф. Мовчановського стало заснування школи-хутору (училища-хутору) для глухонімих дітей.

Виникла ця своєрідна установа на хвилі поширення благодійництва і милосердя виключно на кошти громадських організацій і добровільні пожертвування. Потреба у створенні такого закладу була відчутна: в Олександрівську та в повіті на той час було «126 глухонімих, 44 слабозрозвинутих та сліпих 45 душ».

Загалом, шлях до створення закладу був непростим. Зрештою, 11 травня 1903 р. відбулася закладка школи та інших приміщень хутора. З цього приводу Ф. Мовчановський був удостоєний іменної подяки Імператриці Марії Федорівни.

Фелікс Францович Мовчановський своє дітище не обходив стороною і всіляко допомагав. Ставши міським головою, він зробив усе можливе і неможливе для того, щоб налагодити діяльність цього навчального закладу на найвищому рівні.

За короткий проміжок часу заклад являв собою маленьке містечко з автономною системою життєзабезпечення. На сьогодні важко уявити, що вже на початку ХХ ст. школа-хутір мала свою залізничну гілку, власні електростанцію, водогін, систему центрального опалення, лікарню, аптеку, типографію, телефон, завод сільськогосподарських машин, біологічну та метеорологічну станції, православну церкву (служба священика дублювалася мовою жестів) і тощо. Одночасно з освітою діти отримували і основи знань з роботи на землі за передовою шестипільною системою. В Євпаторії у школи був власний санаторій.

Усе це вигідно виділяло Олександрівський хутір для глухонімих від інших таких закладів не лише Росії, а й усього світу [6, с. 55–60].

Він вів надзвичайно широкопланову громадську роботу. У добродійництві не рахувався з власними матеріальними витратами. З цього приводу зазначалося, що «голова міської Управи, дворянин Ф. Ф. Мовчановський переведений до чину колезького асесора за його подвижницьку працю, значний матеріальний внесок під час організації спільного для Катеринославської і Таврійської губерній Олександрівського відділу опікунства про глухонімих» [5, с. 5].

За свою діяльність Фелікс Францович Мовчановський був нагороджений: орденом св. Станіслава III ст. (28.03.98 р.); орденом св. Анни III (06.12.02 р.) і II (02.04.06 р.) ступеня; Бухарською золотою зіркою III ст. (28.02.02 р.) від Бухарського еміра; золотим нагрудним знаком I ст. Опікунства Государині Імператриці Марії Федорівни про глухонімих (01.05.03 р. за № 6022); знаком Червоного Хреста (24.06.1899 р.).

Окрім цього, Фелікс Францович тричі (16.05.03 р., 03.02.04 р., 03.05.08 р.) був удостоєний високої подяки Імператриці Марії Федорівни за створення Олександрівського училища-хутора для глухонімих та подальший його розвиток; удостоєний Високої подяки Її Величності за надання Олександрівським відділом Опікунства про глухонімих лікарні школи-хутору для поранених офіцерів та нижчих чинів (наказ від 03.02.1904 р. за № 1723); за відмінну службу отримав чин Колезького асесора (наказ Канцелярії Його Імператорської Величності по закладах Імператриці Марії від 22.07.1904 р. за № 55); удостоєний «Іменної подяки» Імператриці Марії Федорівни за відкриття в м. Євпаторія школи-санаторію для глухонімих дітей як засновник цього закладу (наказ від 17.01.1908 р. за № 241); удостоєний подяки Її Величності Государині Імператриці Марії Федорівни від 03.05.1908 р. у честь 10-річчя діяльності Опікунства Імператриці Марії Федорівни про глухонімих (наказ від 26.05.1908 р. за № 5458); отримав чин Надвірного радника зі старшинством з 22 червня 1908 р. (наказ від 04.05.1909 р. за № 29). Відповідав армійському чину підполковника. Офіційне звернення: «Ваше високоблагородіє»; 9 та 12 лютого 1911 р. мав аудієнції у царської родини: Імператора Миколи II, Імператриці Олександри Федорівни та Марії Федорівни, засновниці Всеросійського Опікунства про глухонімих, які високо оцінили діяльність Олександрівського відділу, його власну діяльність та діяльність Олександрівського училища-хутору для глухонімих [6, с. 2–12].

У травні 1911 р. за вигаданими звинуваченнями, пов'язаними з діяльністю цього закладу, Ф. Ф. Мовчановський був заарештований та три місяці провів за ґратами. Після виходу із в'язниці під заставу переїхав до Катеринослава [2, с. 3–6].

Під час Першої світової війни Фелікс Мовчановський брав активну участь у діяльності Всеросійського товариства Червоного Хреста та Всеросійського союзу міст. Харківським комітетом союзу був відряджений у Галіцію (тепер Галичина) уповноваженим для організації продовольчих пунктів.

Проте доля його була своєрідною, до нього безжальною і склалася трагічно. Хвороба скосила цю талановиту людину, справжнього патріота рідної землі. 1921 р. Фелікс Францович Мовчановський помер від тифу в Катеринославі [5, с. 3].

Ф. Мовчановський був одружений на дворянці Антоніні Михайлівні Вишинській. Мав трьох дітей: доньку Зінаїду (14.02.1885 р. н.), синів Бориса (12.12.1889 р. н.) та Георгія (12.08.1894 р. н.). Діти виховувалися в православній вірі [6, с. 1].

Не зважаючи на те, що Фелікс Францович Мовчановський мав польське коріння і був людиною високих моральних устоїв, усе своє життя він присвятив розвитку Олександрівська та служінню на благо його жителів. Він доклав значних зусиль та коштів у його розвиток у різних галузях, а особливо в освіті, чим увіковічив своє ім'я назавжди. Нам же потрібно лише берегти пам'ять про нього та його педагогічно-культурну спадщину.

Проведений науковий пошук не вичерпує всіх питань життя та діяльності цієї багатогранної постаті. Перспективи подальшого дослідження пов'язані з поглибленим вивченням раннього та харківського періоду життя Ф. Ф. Мовчановського.

Список використаних джерел

1. Альбом городских голов Российской империи – СПб. : Изд. Морского благотворительного общества, 1903. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dlib.rsl.ru/viewer/01004160348#?page=26>
2. Каменский П. В. История одного погрома. – Екатеринослав : Тип. К. А. Андрущенко, 1914. – С. 3–6.
3. Кузьменко Н. Запорожье и запорожцы / Н. Кузьменко, Н. Михайлов. – Запорожье : Тандем-У, 2005. – 334 с. – Из содерж. : Феликс Францевич Мовчановский. – С. 60.
4. Морозюк В. Фелікс Мовчановський / В. Морозюк // Запорізь. правда. – 1990. – 17 жовт. – С. 3.
5. Формулярный список о службе гласного Александровской Городской Думы Надворного Советника Феликса Францовича Мовчановского. Составлен 7 февраля 1910 г. – С. 1–12.
6. Ярмаченко М. Д. Виховання і навчання глухих дітей в УРСР / М. Д. Ярмаченко. – К. : Рад. школа, 1968. – С. 55–60.

The article deals with the life and work of Felix Frantsovych Movchanovskiy, the nobleman of Polish origin. The author describes the figure of F.F. Movchanovskiy from different positions, reveals his role, importance and contribution to the development of Oleksandrivsk (now Zaporizhia).

The article states that to follow the life and work of Felix Movchanovskiy it is possible not only through his positions, titles and awards, but through his actions and deeds being deputy mayor. This post he held from late 1901 to 1911 and from 1916 to 1917. At that time all the questions concerning life, activity and development of the city did not remain without attention of the city Council and administration, and were not solved without their consent.

Therefore, analyzing the documents and materials we can state that our knowledge of this man is not always reliable and not always correspond to the historical reality. There are many reasons for this fact: ideological attitudes of the time, the bias of the authors, censorship considerations and others. However, their objective description can shed light on some dark spots in the life of this figure.

The author notes that F. Molchanovskiy was a man of extraordinary intelligence and hard work. He was also a gifted educator, historian, anthropologist, ethnographer, educator and social activist. He was characterized by charity and mercy, he spent not only his spare time, but also own funds for it. Activism was a matter of his life.

For the posts of Deputy chairmen of the city Council F.F. Molchanovskiy in different years was a member of various committees, member and Chairman of various posts.

He used his organizing talent and endless energy for the development of a small county town. The city developed in various sectors – industry, trade, urban planning, education, medicine and so on. However, his name is mostly associated with the creation Oleksandrivska School – college-khutor for deaf – in a provincial small village in the early twentieth century. It was a unique institution in the national and global pedagogical practice. And it has no analogues today.

Key words: *Movchanovskiy, Oleksandrivsk, Zaporizhia, school-khutor for deaf, children with hearing impairment.*